

ГЛАВА 4

НАСТАНЯВАНЕ В ДОМОВЕТЕ НА БИВШИТЕ ХОРА

Ударът, който комунистите нанасят на класовите си врагове, се изразява не само в убийства, въдворявания, изселвания, уволнения, лишаване от пенсия и забрани от всякакъв тип. Той включва и отнемане на домовете на бившите хора и настаняване в тях на активистите на ОФ и БКП, натрапване на квартиранти, много от които съсипаха живота на хиляди семейства с ежедневни битови драми и доносничество в МВР и ДС, в партийните и отечественофронтовските комитети.

Още в първите години след „Девети“ много от красивите еднофамилни къщи в историческия център на София са отнети от новата власт. Някои от тях след време са приспособени за нежилищни нужди или се ползват от чуждестранни представителства. Архитектурни паметници на културата в София се раздават на КАТ, МВР и на търговски служби, които ги стопанисват по социалистически. Юзината към царския дворец на ул. „Московска“ става клуб на МВР, кафене „Средец“ на ул. „Иван Вазов“ – клуб на активните борци против капитализма и фашизма, в Инвалидния дом на ул. „Солунска“ се разполага Градското управление на МВР, а къщата на ген. Паприков на ул. „Кракра“ се ползва от КАТ – София.

Направената през 1977 г. оценка на състоянието на архитектурното наследство в София от комисия от експерти от Комитета за изкуство и култура, Националния комитет за паметниците на културата и СГНС достига до заключението, че повечето сгради – паметници на културата, са преустроени по вкуса на новите си собственици и обитатели:

„В интериора на сградите са унищожени уникални произведения на приложното изкуство. В къщата на Буров (сега проектантска организация) била изкъртена и изнесена мраморната настилка и мраморната камина; каменните орнаменти от входа на къщата на Гешев (сега административна сграда на СГНС) са откъртени, а стопанинът на къщата на дипломата Данев (сега „Нефтохим“) е заличил стенописите на хола, за да боядиса с блажна боя, унищожил е и дървения таван за да го боядиса. Премахнал е рисуваните стъкла на зимната градина за да я приспособи за канцелария.

Най-тежко е състоянието на жилищните сгради, чийто стопанин е Софжилфонд. Настанените в тях семейства, поради техните жилищни нужди, собствен вкус и липса на отношение към архитектурата въобще, са допринесли също много за заличаване на значителните достойнства на тези сгради. На места рисуваните тавани прозират през мазилките...“¹⁵⁰

Хараламби Сърмаджиев завършва Сорбоната със златен медал и защитава докторат по право в Париж. По проект на архитект Фридрих Грюнангер той построява красивата къща на ъгъла на бул. „Цар Освободител“ и ул. „Кракра“ (днес резиденция на турския посланик), където живее с Елена Пулиева, роднина на Евлоги и Христо Георгиеви, дъщеря на богат търговец. След смъртта му Елена Пулиева продава къщата и закупува друга на ул. „Кракра“. Става председател на дружество „Княгиня Евдокия“ и се отдава на благотворителна дейност. За смелостта си да обиколи Македония като самарянка, със санитарен влак по време на Балканската война, получава орден на Червения кръст – първа степен.

След 9 септември 1944 г. семейството ѝ е изгонено от собствения дом и живее по квартири, а по-късно са изселени в Луковит. Единият от синовете ѝ бяга в САЩ, другият, строителен инженер, е осъден от „народния съд“, впоследствие оправдан, а третият син работи като библиотекар и преводач. Къщата е дадена на ЦК на РМС. „Пристигнаха младежи, събрани от цяла България, и започнаха да изнасят и горят книги. Край огъня извиваха кръшно хоро, което се точеше из цялата улица, играеха и пееха „Тодор, дърто магаре“. Цялата махала беше в потрес!“, разказват съседите. По-късно там се настанява Окръжното управление на милицията. „От мазетата на къщата започнаха да се носят страховити резове и писъци... Години наред търпяхме този ужас. След това милицията се изнесе и на първия етаж се настани КАТ, а нагоре – тайните служби.“ След реституцията една от собствениците споделя: „Имах чувството, че съм попаднала във филм на ужасите. Стаите бяха разделени на тесни килии. Мозайките са разкъртени, парапетите на стълбището – разбити...“¹⁵¹

Къщата на сестрата на министър Никола Мушанов на ул. „Московска“, характерна с красивия си интериор, с много елементи от българския

¹⁵⁰ Предложение за обявяване на архитектурните паметници на културата от периода 1878–1944 г. в София, централна градска част. Комитет за изкуство и култура, НИПК, СГНС, Ст. Матеев, М. Георгиева, Ст. Янев, С. Бракалова, С. Иванова, Ал. Коканова, София, 1977 г.

¹⁵¹ Ценкова, Искра. Спомени зад оградата. София, Авлига, 2016.

бит, е одържавена след 1947 г. Тя се ползва последователно от земеделския началник Георги Трайков, от съветския военен аташе, по-късно и от Института по балканистика към БАН.

В дома на ул. „Московска“ на дипломата Петър Нейков, завършил право в Женевския университет, бивш редактор на вестник „Знаме“, втори секретар на легацията в Букурещ и пълномощен министър преди „Девети“ във Варшава, Атина, Виена и Прага, са настанени няколко семейства. Ежедневният тормоз от новите наематели принуждава семейството да продаде жилището и да се премести. Новата власт проявява щедрост и оставя възрастния вече бивш човек да доживява дните си в София¹⁵². През 1984 г. (104 години след рождението му!) Държавна сигурност събира данни за него и семейството му и отбелязва в края на справката, че същият след уволнението му като неподходящ за Министерството на външните работи „до края на живота си остава неприобщен“¹⁵³.

Ресторант „Крим“ от времето на социализма на ул. „Славянска“ е в къщата, собственост на Теодор Теодоров, бивш министър-председател на България (1918–1919) и министър в няколко правителства, и на съпругата му Рада Теодорова, дъщеря на Найдено Геров. След преврата там се настаняват съветски офицери, по-късно част от къщата е превърната в Клуб на съветските граждани, а в останалата част живеят собствениците, които плащат наем за това, че живеят в отчуждения си дом до 1965 г., когато и последният им дял е национализиран¹⁵⁴.

Синът на Теодор Теодоров, Иван Теодоров (1905–1997), след „Девети“ споделя участието на наследниците на авторитетните и състоятелни български родове. Независимо от високото образование (право в Софийския университет, финанси в Свободния университет и правни науки и финанси в Париж) и квалификация (съдия и юрисконсулт в Министерството на железниците и МВНР), той е непрекъснато уволняван, безработен или работи като суфлор и преводач. В един период е концлагерист в ТВО „Белене“. „Беше човек с огромна ерудиция, памет, голяма музикалност, желязна логика, математически ум и невероятна работоспособност“ – така го характеризира дъщеря му Надежда, която през 1972 г. напуска страната, установява се във Виена и е обявена за невъзвращенка.

¹⁵² Пак там.

¹⁵³ АКРДОПБГДСРБНА, Литерно дело № 5323 – VI-Л 699, т. 3, т. 4, л. 91–92, литературно дело на бивши членове на фашистки правителства, народни представители и дипломати, справка за Петър Нейков.

¹⁵⁴ Екимова-Мелнишка, Мариана, Геров, Александър. Къщите говорят, с. 75–76.

След завръщането му от заточение в Диарбекир през 1878 г. Добри Минов е избран от първите хора на Сливен за председател на временната градска комисия (кмет) на Сливен¹⁵⁵. С годините той се утвърждава като почтен и уважаван гражданин, фабрикант, основател на командитно дружество „Минов – Долапчиев“, което през 1907 г. започва да разработва концесията на мина „Черно море“. Добри Минов е сред основателите през 1922 г. на дарителския фонд „Подземни богатства“ – по предложение на преподавателите по химия, физика и естествена история от Мъжката гимназия „Добри Чинтулов“ и Девическата гимназия „Царица Елеонора“ в Сливен фондът осигурява пари, дрехи, обувки, книги и други предмети на ученици, които показват знания по приложните науки, и особено относно подземните богатства на България¹⁵⁶.

Към 9 септември 1944 г. той живее в София, в сграда на бул. „Маршал Толбухин“ (бул. „Васил Левски“), която е построил преди години. Добри Минов е обявен за спекулант от новата власт без съдебна процедура. Арестуван е в Дирекцията на народната милиция на „Лъвов мост“, където е убит, след което е инсценирано самоубийство. Жилището му е одържавено и преминава в собственост на УБО. В същата сграда с решение на Политбюро на ЦК на БКП се настаняват представители на висшата номенклатура, а през 1969 г. в апартамента му трайно се настанява семейството на Людмила Живкова.

Славчо Гребенаров, нелегален преди 9 септември 1944 г., както и много други нелегални и криминални типове, решава по жесток начин жилищния си проблем. „Със Славчо се познавах отпреди да започна работата в полицията. Гешев обяви награда (за залавянето му – б.а.) 500 хил. лв. Срегнах го на улицата точно в деня, когато видях снимката му във вестника. Пет дни се кри у дома, от нас избяга при партизаните. Дойде 9.IX.1944 г. – не го виждам. Една вечер, когато бях вече в английската легация, отидохме с приятели в ресторант „Балкански“, на мястото на днешния „Хемус“. Някой ме потупа по рамото. Обръщам се – Славчо. Ядохме, пихме, после ме покани у тях – живееше наблизко. Но не тръгнахме към тях, а в обратна посока, по днешния булевард „Трайчо Костов“. Стигнахме до една триетажна къща и Славчо вика: „Тук живея, сега е моя. Утрепах чорбаджията...“. За това ли се борихте вие, питам го. Гешев, дето е Гешев, живееше под наем, а той веднага триетажна къща иска“¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Сливенски новини, № 2, 24 януари 2014.

¹⁵⁶ ЦДА, ф. 177 к, оп. 4, а.е. 276, л. 1–15.

¹⁵⁷ Недялков, Благой. Гешев – суперполицията. Спомени на шофьора за специални поръчения. София, Прозорец, 1992.

Жилищната зона около Докторския паметник в София е застроена в периода 1900–1925 г. предимно с жилищни кооперации и еднофамилни къщи, към които след „Девети“ апетитите на висшата комунистическа номенклатура са най-големи. В този район, в който има над 100 архитектурни паметника, са домовете на банкера Анджело Куюмджийски, на „шоколадовия крал“ Велизар Пеев, на Георги Семерджиев, главен акционер на фабрика „Изида“, които също са обект на плякосване от комунистите.

В триетажния дом на семейството на индустриалеца Иван Балабанов на ул. „Оборище“ живеят Милко Тарабанов (зам.-председател на VI и VII Народно събрание, постоянен представител на България в ООН), Владимир Виденов (член на ЦК на БКП и на Държавния съвет, министър на архитектурата и благоустройството, посланик в Унгария и Чехословакия), дипломатът Любомир Ангелов и др. В „Кооперацията с катеричката“ на проф. Странски, на същата улица, се настаняват семействата на академик Жак Натан, децата на Боян Българанов и Васил Коларов. В достолепната къща на тютюнотърговеца Крум Чапрашиков на ул. „Оборище“ живеят различни хора от комунистическата върхушка, за кратко време и Тодор Живков.

Домът на създателя на тежката артилерия в България ген. Стефан Славчев, герой от Одринската епопея, използвал тактиката на „огнения вал“, е окупиран за години от комунисти¹⁵⁸. „Народният съд“ осъжда на смърт зетя на ген. Славчев, д-р Георги Липовански, юрист, депутат в XXV Народно събрание, който се обявява против депортацията на евреите и не е съгласен с присъединяването на България към Тристранния пакт, а семействата Славчеви и Липовански са изселени от София.

В края на този квартал се намират домовете близнаци на братята индустриалци Иван и Юлиан Парушеви. Временно в тях се настаняват посолство и Военно окръжие, което превръща къщата в едно от местата за инквизиции на противниците на комунистическия режим¹⁵⁹.

Граф Николай Леонидович Игнатиев

През 50-те години в софийския дом на земеделския лидер Александър Оббов, който е интерниран в Плевенско, живеят дъщеря му Румена Оббова със съпруга си граф Николай Леонидович Игнатиев и още две семей-

¹⁵⁸ Екимова-Мелнишка, Мариана, Геров, Александър. Къщите говорят, с. 70.

¹⁵⁹ Пак там, с. 115.

ства, а в килера е приютен руския княз Никита Лобанов-Ростовски¹⁶⁰ до емигрирането му във Франция.

Граф Николай Леонидович Игнатиев е внук на известния граф Николай Павлович Игнатиев и син на генерал Леонид Игнатиев и потомствената дворянка Елена Матвеева. Бащата е осъден на смърт след Октомврийската революция в Русия, тъй като се е сражавал на страната на белите, като командир на 10-и и 12-и Донски казашки полкове. Семейството емигрира в Швейцария, а синът граф Николай Л. Игнатиев заживява във Франция. Завършва три висши образования – филологическо в Швейцария и политически и икономически науки в Сорбоната. През Втората световна война граф Николай Л. Игнатиев е офицер в африканския корпус на генерал Де Гол и губи крака си в битка с армията на генерал Ромел.

Граф Николай Л. Игнатиев става кореспондент на спортния вестник „Екип“ в България. През 1954 г. е осъден за спортен и стопански шпионаж. „Доказателство“ за шпионската му дейност са кореспонденциите му във френски вестници, че в България спортът не е аматьорски, а професионален, защото на спортистите се дават синекурни служби като прикритие за фиктивното им аматьорство. Вкаран е в Пазарджишкия затвор с 16-годишна присъда, откъдето излиза на 3 март 1968 г.

Константин Костов, който също е осъден по политически причини и е вкаран в Пазарджишкия затвор, разказва:

„Край него винаги е весело и приятно. Говори отлично български. В България идва с радост, лесно научава езика ни, истинско постижение за хора от неговата народност... Един от прокурорските свидетели е бил и кварталният обуцар-кърпач, в дюкянчето на когото графът

¹⁶⁰ Княз Никита Лобанов-Ростовски е роден през 1935 г. в София. Потомък е на древния руски дворянски род Рюрик. Баща му Дмитрий е син на княз Иван Лобанов-Ростовски, който напуска нелегално Русия през 1919 г., а майка му Ирина Лобанова-Ростовска произхожда от аристократичния род Вирубови. През 1946 г. семейството се опитва да премине нелегално границата на България, но са арестувани. 11-годишният Никита прекарва една година в Софийския централен затвор. След половин година е освободена майка му, а малко по-късно – и баща му. През 1948 г. Дмитрий Лобанов-Ростовски е арестуван от ДС и е разстрелян в лагер край Пазарджик. През 1951 г. Никита Лобанов-Ростовски става републикански шампион по плуване за юноши на България, а през 1953 г. с майка си напуска България. През 1956 г. завършва геология в Оксфорд, специализира и икономическа геология в Колумбийския университет в Ню Йорк. Заема ръководни постове в банки със световна известност. Експерт в аукционните къщи „Кристис“ и „Сотбис“ и пожизнен член на Съюза на благотворителите на музея „Метрополитън“ в Ню Йорк. Собственик е на най-голямата колекция в света на руска авангардна театрална живопис и предмети на руското театрално изкуство. Виден меценат, член на ръководството на Фондация „Кирил и Методий“.

често се отбивал като клиент. На съдебно заседание кърпачът засвидетелствувал, че графът често го подпитвал за цените на някои хранителни стоки – доказателство за шпионския му интерес към стопанския живот на страната ни. Възразил, че тези цени лесно могат да се научат на пазара. Но съдът и прокурорът не уважили възражението му и към спортния шпионаж добавили и стопанския. „Чувствах се като в съда на някое далечно азиатско султанство, законите на което са непознати на европейца.“¹⁶¹

След затвора графът е без право на работа, без документ за самоличност, без право да излиза от страната. По ирония на съдбата на него му се налага известно време да живее в един дом заедно със семейството на милиционера, който го е придружавал до съдебната зала по време на процеса. Усамотява се в килера на апартамента, винаги с пакет цигари „Арда“ и връзка вестници, където често е навестяван от бивши затворници, които „разказват на близките му за времето, в което Бай Графа им е вдъхвал кураж и е разсейвал тъмните облаци от лицата им с хумор“¹⁶².

Гражданските му права са върнати през 1978 г., дори е поканен да присъства на тържествено събрание по случай 100-годишнината от Освобождението на България, а на съпругата му е връчен юбилеен медал.

Граф Николай Леонидович Игнатиев почива на 74-годишна възраст през 1983 г.

4.1. Свидетелство на Лили Попова за репресиите срещу нейните близки¹⁶³

Поради неуспешен опит за бягство зад граница бях в концлагерите в Белене и Скравена. Свидетел съм, как в каменната кариера в Ловеч, където бях, преди да ни откарат в Скравена, по нареждане на полуграмотния изверг Газдов бяха убити пред мен трима мъже от бригадата със сопи и чукове, като животни. Единият от тях беше 32-годишен инженер. Още се стряскам в съня си от този спомен, дори 50 години по-късно.

¹⁶¹ Костов, Константин. Затворник К-89. СУ „Св. Климент Охридски“, София, 1992, с. 51.

¹⁶² Ценкова, Искра. „Между кръста и петолъчката. Непознати софийски истории“, София, 2016, изд. „Авлига“.

¹⁶³ Свидетелството е представено от Лили Попова от София специално за настоящата книга.